

УДК: 331.25-043.86(477):005.336.4-027.63(1-88)

Гаманкова Ольга Олексіївна

д.е.н., професор, зав. кафедри страхування
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
(03680, Україна, Київ, проспект Перемоги, 54/1)
E-mail: gamankova@ukr.net

Демченко Віталія Олександрівна

асистент кафедри страхування,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
(03680, Україна, Київ, проспект Перемоги, 54/1)
E-mail: demchenkovitaliya@kneu.edu.ua

РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація.

Мета дослідження. У статті досліджено сучасний стан пенсійного страхування в Україні.

Методологія. Визначена необхідність і доцільність реформування пенсійного страхування.

Отримані результати. Проаналізовано причини та особливості реформування пенсійних систем окремих країн світу. Проаналізовано сучасну пенсійну солідарну систему. Розглянута перспектива запровадження обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи в Україні.

Цінність дослідження. Дослідження сучасного стану та розвитку пенсійної системи України доводить, що у цій сфері існує низка проблем організаційного, методологічного та правового характеру, які потребують свого вивчення та подолання. Авторами обґрунтовано необхідність продовження реформування та проаналізовано ризики запровадження накопичувальної складової пенсійної системи.

Ключові слова: пенсія, солідарна система, накопичувальна система, пенсійне забезпечення, система загальнообов'язкового державного соціального страхування, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійна система, реформування пенсійного забезпечення, Пенсійний фонд України.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний політичний і економічний стан України характеризується складним комплексом зовнішніх і внутрішніх викликів, які чинять загрозу існуванню країни як незалежної держави. Політична нестабільність, втрата територій, військово-політичний конфлікт на сході країни призводять до стрімкого падіння ВВП, кризи в реальному та фінансовому секторах економіки, розриву усталених економічних зв'язків, зрос-

тання бюджетного дефіциту, інфляції, безробіття. Негативні процеси в економіці спричиняють різке погіршення рівня життя населення, загострення соціальної напруженості.

Шлях до подолання економічної кризи лежить в площині необхідності проведення складних і довготривалих економічних реформ, які вимагають підтримки всього суспільства на основі загальнонаціональної згуртованості, єдності, довіри до влади [3].

Останніми роками пенсійне забезпечення України функціонує в умовах фінансового перенапруження, яке зумовлене постійним дефіцитом коштів Пенсійного фонду, а звідси — недостатнім фінансовим забезпеченням пенсіонерів. Саме тому необхідність реформування пенсійного страхування стало на порядку денному починаючи ще з 2004 р., це перетворилося на одне з основних завдань Уряду. За останні роки існувало багато законопроектів, які мали забезпечити сформування нової пенсійної системи та забезпечити пенсіонерів гідною пенсією проте нещодавно було запроваджено пенсійну реформу, яка триватиме декілька років і зміст якої дещо відрізняється від попередніх напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних основ формування систем пенсійного забезпечення зробили відомі вітчизняні і зарубіжні учені: Р. Барро, К. Блек, Д. Блейк, З. Боді, К. Весбрум, С. Гаріс, А. Даниленко, Е. Джеймс, Р. Кеплен, А. Колот, В. Крістофоліні, Е. Лібанова, С. Лондар, І. Лютий, Г. Мак Таггарт, Р. Мертон, Ф. Модільяні, Б. Надточій, В.Опарін, Ю.Пахомов, П. Самуельсон, Х. Скиппер, В. Федосов, Р. Вон, А. Чухно, В. Шарп та ін. Віддаючи належне науковому доробку цих учених, слід зазначити, що ця проблематика вимагає свого постійного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Реформування пенсійної системи, а саме пенсійного страхування виступає не тільки базовим інститутом соціального захисту населення, а й слугує механізмом нагромадження значних фінансових ресурсів, які є джерелом довгострокових інвестицій в економіку країни. Формування в нашій країні ефективної системи пенсійного страхування, що здатна гарантувати громадянам гідні стандарти рівня і якості життя, є одночасно найважливішим фактором сталого економічного зростання. Отже, ця проблема є важливою як на мікро-, так на макрорівні. Враховуючи це, весь період незалежного розвитку України супроводжувався спробами розбудови і удосконалення вітчизняної пенсійної системи на

засадах державно-приватного партнерства, розвитку всіх рівнів пенсійного страхування.

Здійснення в нашій країні загальнообов'язкового пенсійного забезпечення визначається Законом [1] і координується державою, потребуючи постійного удосконалення і адаптації до сучасних економічних умов.

Основними загрозами, які можуть зруйнувати солідарну систему пенсійного страхування в Україні, є низький рівень заробітних плат, особливо у бюджетній сфері (освітня, науковці, лікарі); загрозлива демографічна тенденція щодо збільшення частки населення пенсійного віку порівняно з працездатним; міграція працездатного населення; інфляція; не відповідаючий дійсності споживчий кошик; неможливість запровадження обов'язкової накопичувальної системи; військові дії на сході України; що ще більше погіршують нестабільну економічну та фінансову ситуацію в країні.

Крім того, сучасні умови макрофінансової нестабільності, кризи в реальному і фінансовому секторах економіки, відсутність ефективних фінансових інструментів унеможливають активну участь суб'єктів пенсійного страхування в інвестиційних процесах.

Отже, проблеми, що накопичилися у сфері пенсійного страхування, потребують свого розв'язання, а отже — постійного дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасного стану системи пенсійного страхування в Україні та шляхи її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Пенсійне забезпечення в Україні є основною складовою системи соціального захисту населення. На сьогодні в Україні спостерігається підвищена увага до пенсійного страхування, що обумовлена, перш за все, швидко прогресуючими негативними демографічними змінами. Базовим рівнем пенсійних систем у більшості країн світу є солідарна складова, що передбачає утримання нинішніх пенсіонерів за рахунок відрахувань застрахованих осіб і є найчутливішим до демографічних змін у структурі населення. Ефективність такої моделі можлива лише при співвідношенні між працюючим населенням (платниками страхових пенсійних внесків) і пенсіонерами не більше як 3:1, у той час як в Україні кількість платників поступово зменшується, а населення пенсійного віку, відповідно, збільшується (рис. 1).

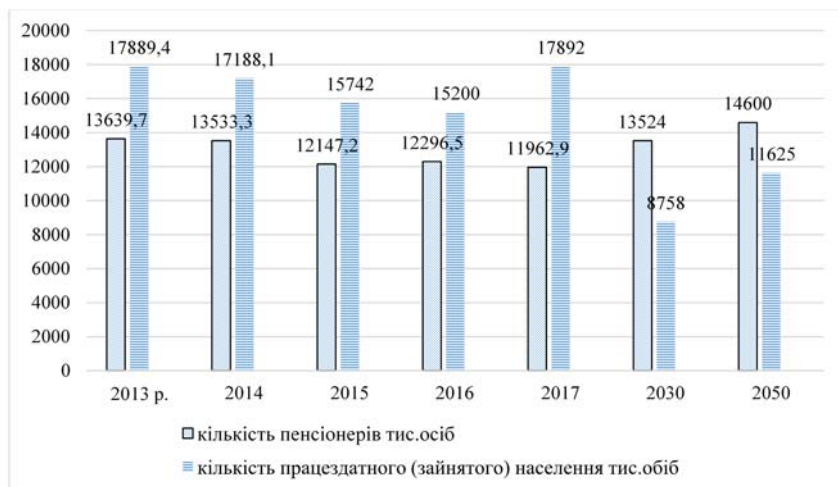

Рис. 1. Кількість пенсіонерів до кількості працездатного (зайнятого) населення, тис.осіб)

Джерело: розроблено автором на основі прогнозу за даними Інституту демографії ім. М.В. Птухи [5].

Характеризуючи динаміку чисельності пенсіонерів з 2013 р. (17889,4 тис.осіб) до 2016 р. (15200 тис.осіб), спостерігаємо постійне зменшення працездатного населення, в той час як кількість пенсіонерів з 2013 р. (13639,7 тис.осіб) до 2016 р. (12296,5 тис.осіб) є стабільною. У 2017 р. показники дещо відхиляються від прогнозованої динаміки рис. 1, що спричинено змінами в пенсійному законодавстві. Однак за прогнозом експертів Інституту демографії ім. М.В. Птухи, чисельність пенсіонерів збільшиться в 2030 р. до 13524 тис.осіб, тоді, як чисельність працездатного населення скоротиться до 8758 тис.осіб. Саме в цей період прогнозується дефіцит робочої сили. Це означає, що кількість платників ЄСВ до Пенсійного фонду зменшиться, його дефіцит зросте, що поставить під загрозу існування солідарної системи і пенсійне забезпечення вітчизняних пенсіонерів. У 2050 р. кількість пенсіонерів, за прогнозами експертів, досягне 14600 тис. осіб. Тобто кількість пенсіонерів буде більшою, ніж кількість працюючих платників пенсійних внесків (11625 тис. осіб), що ще більше загострить дану проблему. Отже, демографічні зміни, зокрема

старіння населення, потребують зміцнення пенсійної системи і додаткових державних гарантій. Тому в Україні важливо розвивати інші форми пенсійного страхування, які б допомогли забезпечити людей у старості.

Для детальнішого аналізу пенсійного навантаження необхідно дослідити тривалість життя українських пенсіонерів і відповідні пенсійні виплати за якими Україна посідає одне з перших місць у світі. Питома вага пенсійних виплат у ВВП становлять близько 18 %, що в півтора разу перевищує аналогічний показник розвинених європейських країн. Разом з тим, українці мають один з найнижчих показників віку виходу на пенсію: 60 років (рис. 2).

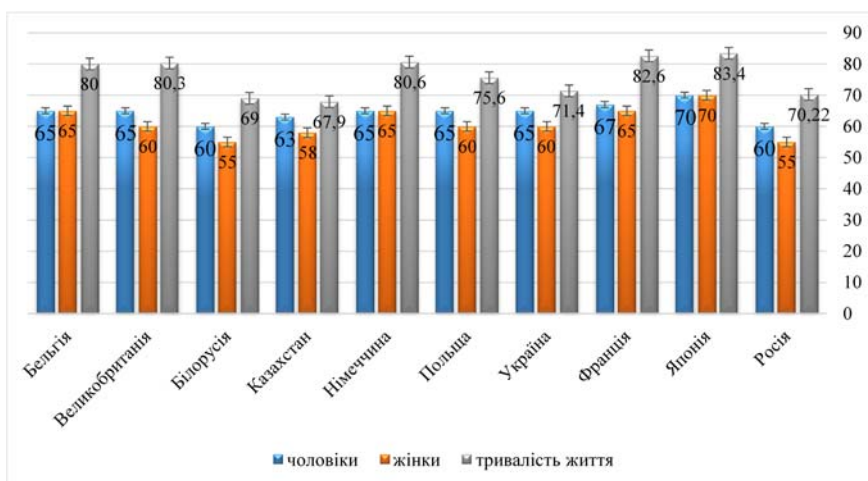

Рис. 2. Пенсійний вік і тривалість життя в різних країнах світу

Джерело: розроблено автором на основі прогнозу за даними Інституту демографії ім. М.В. Птухи [5].

Отже, розглянемо залежність середньої тривалості життя та пенсійного віку. В Україні, де чоловіки виходять на пенсію у 60 років, а жінки — у 55–60, середня тривалість життя, за статистикою, становить 71,4 роки. Це означає, що пенсійні виплати чоловіки отримують 11,4 роки, а жінки від 11,4 року до 16,4 року. Натомість у Німеччині, де пенсійний вік для жінок і чоловіків однаковий і становить 65 років, а середня тривалість життя —

80,6 років, термін пенсійних виплат становить 15,6 року; у Бельгії, де на пенсію виходять у 65 років незалежно від статі, а середня тривалість життя становить 80 років, пенсійні виплати тривають 15 років; (для отримання пенсії трудовий стаж повинен становити — 35 років). У Великій Британії чоловіки виходять на пенсію у 65, жінки в 60 років. Стаж, за яким держава гарантує мінімальну пенсію, становить 44 роки для чоловіків і 39 років для жінок. Середня тривалість життя — 80,8 років. Отже, термін пенсійних виплат 15,8 року для чоловіків і 20,8 року для жінок. У Росії та Білорусі пенсіонерами стають у 60 років чоловіки та у 55 років жінки; середня тривалість життя — близько 69–70 років. Звідси — термін страхових виплат коливається від 9–10 років у чоловіків до 14–15 років у жінок. Найбільший показник середньої тривалості життя спостерігається у Японії. Він становить — 83,4 року при пенсійному віці 70 років. Тобто термін пенсійних виплат становить 13,4 року.

Зарубіжний досвід у дослідженні реформування пенсійного забезпечення підтверджує доцільність слідування європейським тенденціям, а саме: підвищенню пенсійного віку за умови підвищення середньої тривалості життя українців.

Необхідно зауважити, що багато в чому на тривалість життя впливає високий рівень соціального забезпечення. Проте наша країна поки що не може його гарантувати. Саме тому підвищення пенсійного віку було визнано недоцільним, натомість було змінено вимоги до трудового стажу. До кінця 2017 р. мінімальний страховий стаж для виходу на пенсію залишався незмінним — 15 років, тоді як з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії мають ті, у кого вже є 25 років страхового стажу. Надалі він поступово буде збільшуватися на 1 рік до досягнення у 2028 р. 35 років (табл. 1).

При такому запровадженні гнучкого коридору пенсійного віку є можливість компенсації відсутнього страхового стажу: громадяни, яким не вистачає років стажу, щоб задовольнити вимогу стосовно його мінімального розміру, матимуть можливість одноразово сплатити внески за відсутні роки пенсійного стажу, але не більше 5 років.

На нашу думку, запроваджені Урядом заходи відіграють важливу роль для підтримки балансу чисельності платників єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду і в той же час зменшу-

ють чисельність пенсіонерів, що є позитивним, оскільки зменшує пенсійне навантаження на солідарну систему.

Таблиця 1

Умови нових критеріїв страхового стажу для призначення пенсії за наявності необхідного віку

Роки виходу на пенсію	Необхідний трудовий стаж для виходу на пенсію за наявності необхідного віку		
	з 60 років	з 63 років	з 65 років
–	–	–	–
2017	15	–	–
2018	25	Від 15 до 20	–
2019	26	Від 16 до 26	Від 15 до 16
2020	27	Від 17 до 27	Від 15 до 17
2021	28	Від 18 до 28	Від 15 до 18
2022	29	Від 19 до 29	Від 15 до 19
2023	30	Від 20 до 30	Від 15 до 20
2024	31	Від 21 до 31	Від 15 до 21
2025	32	Від 22 до 32	Від 15 до 22
2026	33	Від 23 до 33	Від 15 до 23
2027	34	Від 24 до 34	Від 15 до 24
2028	35	Від 25 до 35	Від 15 до 25

Джерело: розроблено автором

На думку вчених, яку ми підтримуємо, в майбутніх пенсійних системах пенсійний вік повинен мати автоматичну прив'язку до очікуваної тривалості життя громадян [4]. Разом з тим, такий підхід породжує певну проблему і негативно позначається на ринку праці, оскільки зменшує кількість вакансій для молодих спеціалістів, змушуючи молоде працездатне населення мігрувати і призводить до вимивання з вітчизняного ринку праці кваліфікованих фахівців. Також є суттєвою проблема працевлаштування людей старше 40 років, яких роботодавці дуже неохоче приймають на роботу.

В сучасних умовах розвитку економіки держави, яка не може забезпечити гідний соціальний захист населення, особливо актуальною є проблема створення ефективного ринку праці і запобігання масового безробіття. Отже, чим вищий у державі рівень зайнятості працездатного населення та заробітної плати, тим, відповідно, більшою є сумарний обсяг страхових внесків у солідарну систему, яка гарантує пенсійне забезпечення. Тому підвищення рівня зайнятості працездатного населення в Україні залишатиметься надзвичайно важливою складовою соціально-економічної політики держави, особливо з огляду на зростаюче демографічне навантаження на солідарну пенсійну систему.

Для розвантаження першого рівня пенсійної системи як в Україні, так і у світі постійно триває процес пошуку нових ідей та інноваційних шляхів. Майбутня вітчизняна пенсійна система має бути значно гнучкішою, що дозволить їй адаптуватись до змін і забезпечити фінансову спроможність щодо захисту пенсіонерів.

Варто зазначити, що разом із запровадженням пенсійної реформи в країні відбулися й інші зміни, покликані покращити життя пенсіонерів. Так, було підвищено до 1452 грн прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність. Також держава гарантує мінімальний розмір допомоги для всіх видів пенсій або державної соціальної допомоги, що її замінює, на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність. Опрацьовано і запроваджено нові правила індексації пенсій, зменшено їх залежність від урядових змін.

У процесі реформування пенсійної системи України активно досліджувалось також питання щодо запровадження другого рівня пенсійної системи [2]. Передбачалось, що українці зможуть акумулювати частину єдиного соціального внеску на своїх персональних рахунках. В одному із законопроектів щодо пенсійної реформи накопичувальний рівень планувалося вводити вже з 2017 р., але схваленою в минулому році Пенсійною реформою передбачено та встановлено інший термін — з 1 січня 2019 р. Такі постійні відтермінування запровадження другого рівня пенсійного забезпечення свідчать про неготовність держави та громадян щодо переходу до державного обов'язкового накопичувального страхування.

Відповідно до намірів Уряду, всім українцям віком до 35 років довелося б додатково, окрім єдиного соціального внеску (22 %

від заробітної плати) відраховувати до накопичувальних рахунків 2 % від заробітної плати з поступовим збільшенням цього відсотку до — 7 % у 2022 р. Громадяни, старші за 35 років, але молодші 55 років, могли б також добровільно приєднатися до накопичувальної системи та відраховувати внески до другого рівня. Таким чином, після виходу на пенсію українці змогли б отримувати не тільки пенсію з солідарного першого рівня. Накопичувальний другий рівень пенсійного забезпечення дозволив би збільшити загальний розмір пенсії. Кошти на накопичувальних рахунках повинні були б інвестуватися в економіку, а зароблені відсотки — поповнювати заощадження населення, що дозволило б компенсувати інфляційні втрати.

Одночасно слід розвивати можливості для людей накопичувати собі пенсії через добровільні внески до передбачених пенсійних рахунків.

Проте за складних економічних умов недержавне пенсійне страхування, що ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного страхування додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат, залишається нерозвиненим і недостатньо затребуваним через глибоку кризу економіки України та нестабільність її фінансового сектору.

Отже, пенсійна система України уперше за останні роки відчула рушійних змін, за рахунок яких відбулося осучаснення пенсій, підвищення мінімальних соціальних гарантій, коригування вікових меж виходу на пенсію.

Висновки і пропозиції. Пенсійне страхування та пенсійне забезпечення є невід'ємним елементом системи соціального захисту, важливою умовою економічної та соціальної стабільності держави. Належне забезпечення добробуту населення має бути головною метою соціальної політики. Реформування пенсійного забезпечення в Україні досить тривалий час носило «умовний» характер через високу чутливість цієї проблеми для переважної діяльності громадян України.

В Україні, як і в багатьох країнах світу, існують проблеми фінансової стійкості пенсійних солідарних систем, пов'язані зі старінням населення. Пенсія у солідарній системі має соціальну природу, а її виплата гарантується державою. Перевага пенсійних систем, заснованих на поточному фінансуванні (принцип

солідарності), полягає в незалежності розмірів пенсій від результатів функціонування фінансових ринків, що забезпечують більш надійний захист і більш високу норму заміщення (відношення пенсії до заробітної плати) для осіб з невисокою заробітною платою. Однак сумарна величина пенсійних внесків прямо залежить від демографічних факторів, ринку праці, рівня зайнятості, безробіття, заробітної плати та інших соціальних факторів. Для підтримки функціонування таких систем проводять непрості, непопулярні реформи, нерідко пов'язані з підвищенням податкового навантаження на роботодавців, збільшенням пенсійного віку, підвищенням трудового стажу, зниженням індексації пенсій. Проте іншого шляху збалансувати солідарний рівень просто не існує.

Запровадження накопичувальної частини в обов'язковій системі повинно знизити фінансове навантаження на солідарну систему, диверсифікувати ризики застрахованих осіб і пенсіонерів. Однак ще досі держава не має єдиної позиції з питання запровадження накопичувальної пенсії. Наразі її знову вкотре відтерміновано до січня 2019 р.

Слід зазначити, що попри беззаперечну важливість і необхідність інноваційних підходів до обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи, її запровадження потребує виваженості та обережності. Подальший розвиток соціального забезпечення на страхових засадах можливий лише на базі досягнення стійкого економічного зростання в державі, яке спирається переважно на внутрішні чинники економічного розвитку і супроводжується стабільним поліпшенням фінансового стану громадян. Саме це призведе до свідомого вибору населенням накопичення пенсійних внесків.

Здійснення пенсійної реформи є непростим кроком. Воно потребує серйозних змін у державно-управлінському впливі на створення необхідного інституційного простору для розвитку цієї сфери тобто формування відповідної нормативно-правової бази, розвитку реального сектору економіки, функціонування фондового ринку, підвищення надійності інвестиційних інструментів для пенсійних фондів, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо прав і обов'язків учасників нової пенсійної системи, покращення фінансової та правової обізнаності населення у питаннях пенсійного забезпечення.

Бібліографічний список

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
2. Закон України «Про недержавне пенсійне страхування» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
3. Димніч О.В. Система соціального страхування та шляхи її удосконалення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 — Гроші, фінанси і кредит / О.В. Димніч. — К., 2015. — 22 с.
4. Стратегічна доповідь щодо пенсійної реформи в Україні. Європейський цент політики та досліджень в галузі соціального забезпечення // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/141003/sd.doc>
5. Соціально-демографічні аспекти // За ред. Е.М. Лібанової // Молодіжна політика в Україні — 2010. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

References

1. Zakon Ukrainy «Pro zahal'noobov'yazkove derzhavne pensiyne strakhuvannya» [Law of Ukraine On Mandatory State Pension Insurance] [Elektronnyy resurs]/ Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>;
2. Zakon Ukrainy «Pro nederzhavne pensiyne strakhuvannya» [Law of Ukraine On the non-state pension insurance] [Elektronnyy resurs] / Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>;
3. Dymnich O.V. Systema sotsial'noho strakhuvannya ta shlyakhy yiyi udoskonalennya v Ukraini [The system of social insurance and the ways of its improvement in Ukraine]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk : spets. 08.00.08 —Hroshi, finansy i kredyt / O.V. Dymnich. — K., 2015. — 22 s.
4. Stratehichna dopovid' shchodo pensiynoi reformy v Ukraini.[Strategic Report on the Pension Reform in Ukraine]. Yevropeys'kyi tsent polityky ta doslidzhen' v haluzi sotsial'noho zabezpechennya // [Elektronnyy resurs]. — Available at: <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/141003/sd.doc>
5. Molodizhna polityka v Ukraini. Sotsial'no-demohrafichni aspekty [Youth policy in Ukraine. Social and demographic aspects] // Za red. E.M. Libanovoyi // — 2010 K.: Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. MV Ptukhy NAN Ukrainy.

Стаття надійшла до редакції 2 квітня 2018 р.

UDC: 331.25-043.86(477):005.336.4-027.63(1-88)

Olga Gamankova,

Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Head of the Insurance Department
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
(54/1, Peremohy Ave., Kyiv, 03680, Ukraine)
E-mail: gamankova@ukr.net

Vitaliia Demchenko,

Assistant at the Insurance Department
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
(54/1, Peremohy Ave., Kyiv, 03680, Ukraine)
E-mail: demchenkovitaliya@kneu.edu.ua

Reforming the pension system of Ukraine: domestic and foreign experience

Abstract

Research objective. The article investigates the current situation with pension insurance in Ukraine.

Methodology. The reasons and expediency for pension systems reforming are determined.

Findings. The authors analyze the reasons and specifics of pension systems reforming in several countries. They examine contemporary solidary pension system. The research revises perspectives for introduction of a compulsory cumulative component within Ukrainian pension system.

Value Added. The study of the current state and development of pension system in Ukraine proves the existence of organizational, methodological and legal challenges that should be examined and tackled. The authors substantiated the necessity of reforms, and analyzed the risks for introduction of the pension system's accumulative component.

Key words: pension, solidarity system, cumulative system, pension provision, system of compulsory state social insurance, private pension provision, pension system, pension provision reform, Pension Fund of Ukraine.